

УДК 378:159.9

Ж.Б. БОГДАН,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Т.О. СОЛОДОВНИК,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Н.В. СЕРЕДА,

кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

ОСОБИСТІТЬ ВИКЛАДАЧА ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто питання успішності професійної діяльності викладачів, вплив особистості викладача на формування студентської молоді. Наведено результати емпіричного дослідження, згідно з якими було виявлено особистісні якості, які є властивими саме успішним викладачам. Визначено загальний показник життєстійкості та домінування компонентів, які становлять цей показник. З'ясовано пріоритети життєвих сфер і термінальних цінностей професійного життя у двох групах викладачів.

Ключові слова: професійна діяльність, особистість викладача, експертна оцінка, життєстійкість, життєві сфери, термінальні цінності.

Актуальність дослідження полягає у тому, що навчальна діяльність є специфічним середовищем, де формується майбутній фахівець (студент) при безпосередньому впливі на нього викладача. Отже, одним з визначальних чинників успішного навчання для досягнення високого рівня підготовки студентів у ВНЗ є особистість викладача. Адже саме викладач є сполучною ланкою молоді людини з її майбутньою професійною діяльністю, будучи при цьому не тільки джерелом інформації, але і головним фасилітатором навчальної діяльності студента, здатним знайти «пускову кнопку» кожного і «натиснути» її потрібними методами.

Причому, виступаючи в ролі керівника навчальної діяльності, викладач сприймається студентами, з одного боку, як наставник, а з іншого боку, як приклад для наслідування, здатний допомогти майбутнім фахівцям досягти високого рівня професійної готовності. При цьому не можна забувати про те, що педагог повинен не лише давати фахові знання, а й приділяти увагу вихованню особистості, здатної до самоосвіти і саморозвитку, до вільного і компетентного визначення себе в суспільстві, культурі, професії (Kljueva, 2003).

Сучасне суспільство в складних конкурентних умовах вимагає від випускника вищої школи наявності високого рівня професійної підготовки. Розробка цілей, завдань і змісту навчання має відбуватися як на підставі особистісних потреб самих студентів, так і на під-

ставі вимог, що висувуються відповідною професійною діяльністю. Сучасні дослідження повинні бути спрямовані на посилення методологічних розробок, що стосуються навчального процесу, з урахуванням індивідуальних здібностей студентів-психологів. У зв'язку з цим удосконалення процесу фахової підготовки студентів-психологів потребує зміни підходу до форм, методів і технологій навчання та ще більшого залучення до навчального процесу особистості викладача. Загальна постановка проблеми і полягає в тому, щоб виявити вплив особистості викладача на ефективність підготовки студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності.

Аналіз актуальних досліджень і наукових публікацій дає можливість зробити висновки про те, що професія викладача належить до типу «суб'єкт-суб'єктних» відносин (Г.О. Балл, І.Д. Бех, С.П. Бочарова, Є.О. Клімов, М.А. Кузнецов, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, В.В. Рибалка, О.Г. Романовський). Саме ця професія одна з найбільш давніх і масових. Вона виникла в історії цивілізації як необхідність у формуванні, зберіганні й передаванні підростаючим поколінням зразків (еталонів) виробничих умінь і норм соціальної поведінки як вирішальних факторів суспільного розвитку. З позиції загальної характеристики професійної діяльності професія педагога є специфічним видом відносин «людина – людина», основна мета яких полягає в розвитку тих, хто навчається, за допомогою навчальних дисциплін і засобами самої педагогічної діяльності (Zimnjaja, 2001).

Особливо важливу роль відіграє те, що професійна педагогічна діяльність у цьому випадку забезпечує можливість виявити свої здібності й уміння, оволодіти майстерністю й удосконалити її, відкриваючи шлях для самоактуалізації особистості, ідентифікації її як професіонала (Клімов, 2010). Індивідуальний професійний розвиток, що являє собою найважливіший компонент педагогічного процесу, незважаючи на розбіжності в конкретних видах праці, має загальну мету суб'єкта, здатного самостійно, якісно й вчасно здійснювати професійні функції з оптимальними психофізіологічними затратами. У реалізації єдина мета розпадається ніби на дві складові. До першої складової належить створення суб'єктом внутрішніх засобів професійної діяльності: багатоканальний процес формування спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних і достатніх у певній предметній галузі, у ході якого відбувається розширення інформаційно-психологічного простору професіонала й структурна поетапна зміна особистості, що підвищує автономність її поведінки при вирішенні професійних завдань (тобто, закладаються основи внутрішньої ідентичності професіонала). Другу складову становить формування зовнішніх засобів, професійної діяльності, що включає процес нагромадження фіксованих знань і соціальних регуляторів у певному професійному співтоваристві й розвитку інформаційних і технологічних матеріальних засобів.

Таким чином, освітня діяльність, становлячи невід'ємну частину соціокультурної організації суспільного розвитку, виконує функцію збереження накопиченої інформації. Усе більш глибока диференціація взаємообумовленої діяльності й поглиблення знань спонукають до появи нових інтеграційних процесів, що забезпечують взаємодію й координацію вузькоспеціалізованих поглиблених знань у єдиний механізм, що забезпечує досягнення більш високого рівня кінцевого результату. Будучи невід'ємною частиною соціокультурного надбання суспільства, педагогічна діяльність повністю пов'язана з відповідним освітнім середовищем, його якісною й структурною організацією. Спостерігається більш поглиблена диференціація професійної педагогічної діяльності, що проявляється не тільки в деталізації предметного змісту освіти, але й у диференціації самої діяльності викладача.

Фахівці, що вивчають проблему психології праці у вищих навчальних закладах, підкреслюють, що викладачі в структурі освітньої установи відстоюють цінності, що виходять за межі того, що вважається загальноприйнятими. Основною їхньою властивістю є моральна стабільність, що проявляється у тому спокійному блиску, з яким викладач виконує свої повсякденні обов'язки (Semichenko, 2004). У вузівському середовищі дуже значущі морально-етичні якості викладачів, оскільки специфіка освітнього процесу споконвічно передбачає як ніде інтенсивне перенесення якостей викладача на студентів (Novikov, 2005).

Викладацька діяльність одна з психологічно складних професій, що належать до групи систематичних соціальних контактів і характеризується наявністю специфічних рис: емоційна та інтелектуальна затратність, особистісні внески суб'єкта діяльності в її об'єкт. Нерозривність навчально-виховного процесу обумовлює позицію викладача: паралельно з ви-

кладанням однієї з дисциплін він є особистістю, що вступає у взаємодію з великою кількістю представників молодого покоління, тим самим безпосередньо впливаючи на світоглядну позицію молоді. Викладач перебуває в постійному потоці інформації. Він повинен брати участь у життєдіяльності студентів вищого навчального закладу та учнівської молоді. Викладацька діяльність потребує від педагога безпосередньої участі в соціальному житті суспільства, що, у свою чергу, допомагає йому знаходити загальні теми та інтереси у взаємодії зі студентами (Rogov, 2003). Лідируюча роль атрибута професії викладача у ВНЗ ґрунтується на вмінні використати владу, авторитет професії та її статусних моментів, особистісних якостей; у справедливій, послідовній і передбачуваний поведінці; у доступному й рівному, чуйному ставленні до колег і студентів.

Мета статті полягає у визначенні залежності професійної успішності викладачів від їх індивідуальних особливостей. Дослідження проводилося на базі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», було залучено 76 викладачів, які були поділені на підставі експертної оцінки студентів I, II та III курсів у кількості 143 особи на дві групи: успішні (група 1) та неуспішні (група 2). При цьому успішність розглядалася з точки зору впливу особистості викладача надалі засвоєння професійної дисципліни студентами.

Виклад основного матеріалу. В експериментальному дослідженні було використано тест життєстійкості, він є адаптованим варіантом опитувальника **Hardiness Survey** (Д.О. Леонт'єв та Є.І. Рассказова), який розроблено американським психологом Сальваторе Мадді. За даними досліджень, життєстійкість є ключовою особистісною характеристикою, яка опосередковує вплив стресогенних факторів на соматичне та психічне здоров'я, а також на успішність діяльності (Leont'ev, 2006). Було виявлено домінування життєвих сфер у двох груп викладачів за методикою «Опитувальник термінальних цінностей» І.Г. Сеніна (Senin, 1991).

Анкетування студентів дозволило виявити професійно успішних та неуспішних викладачів. Результати наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Професійно успішні та неуспішні викладачі

Викладачі	Кількість досліджуваних, осіб	Відсоток досліджуваних, %
ГРУПА 1	46 осіб	60,53
ГРУПА 2	30 осіб	39,47

За допомогою експертного опитувальника було виявлено, що професійна успішність характерна для 60,53% досліджуваних. Це може говорити про те, що такі співробітники на високому рівні виконують свої посадові обов'язки, вони мають позитивний вплив на студентську молоддь. Отже, їхні педагогічні методи є прийнятними і цікавими для студентів. Професійна неуспішність переважає у 39,47%. Це свідчить про те, що досліджувані не можуть зацікавити студентів, вони, на думку експертної групи, проявляють негативне ставлення або відсутність інтересу до своєї дисципліни.

Наступний етап нашого дослідження дозволив порівняти ці дві групи та виявити особистісні розбіжності між успішними та неуспішними викладачами.

Методика «Життєстійкості» С. Мадді дає можливість виявити рівень життєстійкості, який говорить про прагнення особистості продуктивно або ні діяти в складних ситуаціях, брати на себе ініціативу або ігнорувати та успішно або невдало долати труднощі в професійній діяльності.

Поняття життєстійкості являє собою систему уявлень про себе, про світ та про відносини зі світом та має три компоненти: залучення, контроль, прийняття ризику. Результати наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз показників за методикою «Життєстійкість» С. Мадді

Викладачі	КОМПОНЕНТИ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ			Загальний показник
	Залучення	Контроль	Прийняття ризику	
ГРУПА 1	40,9	21,2	16,5	78,6
ГРУПА 2	18,7	37,97	9,1	65,77

У викладачів, які увійшли до групи 1, загальний показник життєстійкості вищий, ніж у викладачів групи 2. При цьому на цей показник більше впливає шкала «залучення», це свідчить про те, що вони прагнуть отримувати задоволення від своєї діяльності, захоплені своєю роботою, їх професійна діяльність позитивно впливає на студентську молодь. Викладачі групи 2 демонструють низький загальний показник життєстійкості, при цьому на нього більш впливає компонент «контролю», це свідчить про їх можливість долати труднощі в професійній діяльності, але не більше. При такому рівні вони нездатні на рішучі вчинки, на креативне мислення, творчий підхід у вирішенні робочих завдань. Можна припустити, що вони відчують себе безпорадними, нездатними отримувати задоволення від своєї професійної діяльності.

Методика «Опитувальника термінальних цінностей» І.Г. Сеніна дозволила визначити термінальні цінності професійного життя викладачів обох груп та порівняти їх. Отримані результати наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Показники термінальних цінностей у професійній сфері життя (дані подані як середній бал)

ТЕРМІНАЛЬНІ ЦІННОСТІ	ГРУПА 1	ГРУПА 2	t, p
Власний престиж	9,2±2,21	3,9±3,18	6,894*
Високий матеріальний стан	9,2±2,03	9,8±2,04	-0,921
Креативність	9,0±0,28	3,6±2,29	6,114*
Активні соціальні контакти	8,6±1,08	8,1±1,21	0,792
Розвиток себе	7,2±1,92	3,9±1,46	5,547*
Досягнення	7,8±2,16	7,4±2,04	1,728
Духовне задоволення	4,5±3,03	9,4±2,14	-5,508*
Збереження власної індивідуальності	4,4±0,06	6,3±0,01	-1,546

Примітка: (*) – $p \leq 0,01$.

При порівнянні термінальних цінностей у викладачів групи 1 та групи 2 були виявлені статистично значущі відмінності за такими шкалами: «Власний престиж», «Креативність», «Високий матеріальний стан», «Розвиток себе». При цьому у викладачів групи 1 показники за всіма цими шкалами значно вищі. Ми пов'язуємо такі результати з проявом у цієї категорії осіб характерних особливостей, які обумовлені амбітністю, наполегливістю, підтвердженням своєї значущості. За шкалою «Власний престиж» показник значно вищий у викладачів групи 1, тобто для цієї категорії працювати в престижній організації або обіймати престижну посаду важливіше, ніж для викладачів групи 2. Відзначаючи велике значення власного престижу в категорії успішних викладачів, потрібно звернути увагу на те, що шкала «Розвиток себе» у них теж має вищий показник, ніж у групи неуспішних викладачів. Можливо, власний престиж і є досягненням в професійній діяльності, а можливо, досягнення є джерелом для відчуття власного престижу. За шкалою «Креативність» викладачі групи 1 також мають високі показники. На наш погляд, це пов'язано з прагненням до розвитку й самоствердження у професійній діяльності.

Значущі відмінності за іншими термінальними цінностями – «Високий матеріальний стан», «Активні соціальні контакти», «Досягнення» і «Збереження власної індивідуальності» не виявлені (за t-критерієм Стьюдента).

Під час аналізу домінування життєвих сфер у викладачів групи 1 та групи 2 було виявлено значущі відмінності між ними, дані наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Показники домінування життєвих сфер у викладачів (дані подано як середній бал)

ЖИТТЄВА СФЕРА	ГРУПА 1	ГРУПА 2	t, p
Професійне життя	3,86±1,33	3,99±1,40	-0,686
Навчання і освіта	2,86±1,35	3,02±1,45	-0,833
Сім'я	4,95±1,43	4,94±1,38	0,209
Суспільне життя	4,92±0,23	3,08±1,35	1,498*
Захоплення	3,35±1,29	2,78±1,46	-1,210*

Примітка: (*) – $p \leq 0,01$.

Отримані дані свідчать, що для віх викладачів домінуючою сферою життя є «Сім'я», статистично значущих відмінностей між цими групами за цією життєвою сферою не виявлено. Ми вважаємо, що для більшості людей сім'я є пріоритетом, який визначає успішність у всіх інших сферах людського життя. У «Професійній сфері життя» також не було виявлено статистично значущих відмінностей, але показники за цією сферою дуже наближені до показників «Сімейної сфери». На наш погляд, «Професійне життя» має для досліджуваних майже таке саме значення, що й «Сім'я». Реалізованість у професійній сфері дає можливість самоствердитися, підвищити власну самооцінку.

Сфера «Суспільного життя» є значнішою для викладачів групи 1, ніж для викладачів групи 2. Ми вважаємо, що це обумовлено тим, що ці респонденти більше орієнтовані на досягнення успіху в найрізноманітніших сферах життя, а суспільство є допоміжним засобом для здійснення цієї мети. Крім того, соціальні контакти, які можуть бути налагоджені в суспільстві, збільшують шанси досягти успіхів у професійній діяльності, яка має важливе значення для викладачів.

Виявлені відмінності при аналізі сфери «Захоплення» дають можливість говорити про те, чому для викладачів групи 1 більш важливою є сфера «Захоплення», ніж для викладачів групи 2. На наш погляд, рідч у тому, що для викладачів групи 1 їх захоплення є способом самовираження, професійного саморозвитку, прагненням удосконалити себе.

Аналізуючи отримані дані проведеного емпіричного дослідження з точки зору професійної діяльності викладачів, можна зробити **висновок**, що на успішність їхньої діяльності впливають не тільки набуті знання, уміння та навички, а й особистісні риси, що визначають, як особистість викладача сприймається студентами. Отже, успішним викладачам властивий високий рівень життєстійкості, при цьому домінуючим компонентом виявилось залучення до професійної діяльності, а у викладачів, яких було віднесено до групи неуспішних, було виявлено середній рівень життєстійкості з домінуючим компонентом контролю, прийняття ризику в обох групах має низькі показники. За методикою «Опитувальника термінальних цінностей» І.Г. Сеніна успішним викладачам притаманні значущі показники порівняно з неуспішними за такими цінностями, як власний престиж, креативність, розвиток себе.

Таким чином, сукупність проведених методик свідчить про те, що їх успішність корелює із саморозвитком, бажанням творчо підходити до професійної діяльності, прагненням до вдосконалення, активними соціальними контактами. Самі ці риси виявилися значущими для групи викладачів, які, за експертною оцінкою студентів, є успішними. Відсутність таких якостей може призводити до неякісного виконання професійних обов'язків, що буде впливати на професійну підготовку майбутніх фахівців. Слід зазначити, що проведене дослідження необхідно розширювати та виявляти особистісні риси викладачів, які впливатимуть на розвиток студентів, їхнє прагнення бути соціально корисними та професійно конкурентноспроможними.

Список використаних джерел

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология : учеб. для вузов / Ирина Алексеевна Зимняя. – 2-е изд., доп., испр. и перераб. – М.: Логос, 2001. – 384 с. – (Учебник для XXI века).
2. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студентов вузов / Евгений Александрович Климов. – 4-е изд., стер. – М.: Академия, 2010. – 302 с. – (Высшее профессиональное образование. Педагогические специальности).
3. Леонтьев Д.А. Тест жизнестойкости / Д.А. Леонтьев, Е.И. Рассказова. – М.: Смысл, 2006. – 63 с. – (Психодиагностическая серия).
4. Новиков А.М. Методология учебной деятельности: монография / Александр Михайлович Новиков; Рос. акад. образования, Ассоц. «Профессиональное образование». – М.: Эгвес, 2005. – 176 с.
5. Педагогическая психология: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / под ред. Н.В. Клюевой. – М., – 2003. – 400 с.
6. Підбуцька Н.В. Проблеми педагогічного спілкування молодого викладача вищого навчального закладу / Н.В. Підбуцька. – Наукові праці: Серія: Педагогіка. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Т. 97, вип. 84. – С. 144–147.

7. Рогов Е.И. Выбор профессии: Становление профессионала / Е.И. Рогов. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 336 с. – (Азбука психологии).
8. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. / В.А. Семиченко. – К.: Вища школа, 2004. – 335 с.
9. Сенін І.Г. Опросник терминальных ценностей (ОТеЦ): руководство / Иван Геннадьевич Сенін. – Ярославль: НПЦ «Психодиагностика», 1991. – 19 с.

References

1. Zimniaia, I.A. (2001). *Pedahohicheskaiia psikhologiiia: 2-e izd. dop., ispr i pererab.* [Pedagogical psychology : 2nd ed. ext., corr. and rev.], Moscow, Lohos Publ., 384 p. (In Russian).
2. Klimov, E.A. (2010). *Psikhologiiia professionalnoho samoopredeleniia: 4-e izd.* [Psychology of professional self-determination: 4th ed.]. Moscow, Akademiia Publ., 302 p. (In Russian).
3. Leontev, D.A. & Rasskazova, E.I. (2006). *Test zhiznestoikosti* [Vitality test]. Moskva, Smysl Publ., 63 p. (In Russian).
4. Novikov, A.M. (2005). *Metodologiiia uchebnoi deiatelnosti* [Methodology of educational activity]. Moscow, Ehves Publ., 176 p. (In Russian).
5. In N.V. Kliueva (Ed.). (2003). *Pedahohicheskaiia psikhologiiia* [Pedagogical psychology]. Moscow, 400 p. (In Russian).
6. Pidbutska, N.V. (2008). *Problemy pedahohichnoho spilkuvannia molodoho vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu* [The problem of pedagogical communication of a young teacher of higher educational establishment]. *Naukovi pratsi. Pedahohika* [Scientific papers. Pedagogy]. Mykolaiv, MDHU imeni Petra Mohyly, vol. 97, issue 84, pp. 144-147 (In Ukrainian).
7. Rohov, E.I. (2003). *Vybor professii : Stanovlenie professionala* [Choice of profession : Becoming a professional]. Moscow, VLADOS-PRESS Publ., 336 p. (In Russian).
8. Semichenko, V.A. (2004). *Psikhologiiia pedahohichnoi diialnosti* [Psychology of pedagogical activity]. Kyiv, Vyshcha shkola Publ., 335 p. (In Ukrainian).
9. Senin, I.H. (1991). *Oprosnik terminalnykh tsennostei (OTeTs) : rukovodstvo* [The questionnaire of terminal values (QTV): leadership]. Yaroslavl, Psikhodiagnostika Publ., 19 p. (In Russian).

Рассмотрен вопрос успешности профессиональной деятельности преподавателей, влияние личности преподавателя на формирование студенческой молодежи. Приведены результаты эмпирического исследования, согласно которым были выявлены личностные качества, присущие именно успешным преподавателям. Определен общий показатель жизнестойкости и доминирование компонентов, которые составляют этот показатель. Выяснены приоритеты жизненных сфер и терминальных ценностей профессиональной жизни у двух групп преподавателей.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, личность преподавателя, экспертная оценка, жизнестойкость, жизненные сферы, терминальные ценности.

The question of teachers' professional activity success, the influence of teacher's personality on students' formation is considered. The results of an empirical study in which personal qualities inherent to successful teachers were revealed are presented. A general indicator of viability and the dominance of components that constitute this indicator are determined. The priorities of life spheres and terminal values of professional life are determined for two groups of teachers.

Key words: professional activities, teacher's personality, expert evaluation, vitality, life spheres, terminal values.

Одержано 14.02.2017.